

Меленчук Н. І.

<https://orcid.org/0000-0002-4749-6889>

Міжнародний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження психологічних чинників адаптивності особистості, зокрема ролі соціального інтелекту у структурі соціальної адаптивності. Актуальність розробки проблеми пов'язана з підвищенням вимог сучасного суспільства до рівня соціальної адаптивності особистості та зростанням значущості соціального інтелекту як чинника ефективної міжособистісної взаємодії.

Теоретично обґрунтовано роль соціального інтелекту як важливого психологічного чинника, що забезпечує ефективність міжособистісної взаємодії та сприяє прояву адаптивних властивостей особистості. Зазначено, що соціальна адаптивність розглядається як інтегративна характеристика, яка відображає здатність особистості ефективно функціонувати в умовах соціального середовища.

Емпіричне дослідження здійснювалося з використанням методики діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівена та Тест-опитувальника соціальної адаптивності особистості О. П. Саннікової, О. В. Кузнєцової. Вибірку дослідження склали здобувачі вищої освіти віком від 18 до 20 років, які навчаються за спеціальністю «Психологія».

Презентовано результати якісного аналізу даних, на основі якого вивчено специфіку адаптивності осіб із високим та низьким рівнями соціального інтелекту. Встановлено, що особи з високим рівнем соціального інтелекту характеризуються більш вираженими показниками соціальної адаптивності, зокрема розвиненим розумінням ієрархізації сигналів соціуму, точністю орієнтації в соціальних очікуваннях та здатністю до конструктивного подолання труднощів. Натомість для осіб із низьким рівнем соціального інтелекту притаманні обмеженість сприйняття соціальної інформації, труднощі її інтерпретації та недостатня ефективність адаптаційної поведінки.

Отримані результати підтверджують значущу роль соціального інтелекту у структурі соціальної адаптивності особистості та дозволяють розглядати його в якості чинника ефективної соціальної взаємодії.

Ключові слова: адаптивність, чинники, соціальний інтелект, міжособистісна взаємодія, соціальна компетентність, якісний аналіз, особистість.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних соціальних змін, невизначеності та зростання вимог до особистості особливої актуальності набуває проблема її соціальної адаптивності. Соціальна адаптивність виявляється у здатності особистості адекватно сприймати соціальні ситуації, прогнозувати їх розвиток, регулювати власну поведінку відповідно до соціальних норм і вимог, а також будувати ефективні міжособистісні взаємини.

Одним із провідних психологічних чинників, що забезпечують розвиток і прояв соціальної адаптивності, є соціальний інтелект. У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях наголошується,

що соціальний інтелект значною мірою визначає здатність особистості до розуміння власних дій і поведінки інших людей, сприяє прогнозуванню міжособистісних взаємин, адекватній інтерпретації соціальних ситуацій та вибору ефективних стратегій взаємодії.

Зростання вимог сучасного суспільства до рівня соціальної компетентності фахівця обумовлює підвищену увагу до вивчення психологічних чинників соціальної адаптивності. Сучасний ринок праці вимагає від випускника закладу освіти не лише ґрунтовних теоретичних знань і здатності застосовувати їх у нестандартних умовах, але й розвинених умінь міжособистісної

взаємодії, що виявляються у здатності розуміти психічні стани та поведінку інших людей, прогнозувати розвиток взаємин і ефективно діяти у соціальних ситуаціях.

У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження особливостей проявів соціальної адаптивності осіб з різним рівнем соціального інтелекту, що дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми успішної соціальної взаємодії та визначити способи підвищення адаптивності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури вказує на різні точки зору щодо розуміння феномену адаптивності. В цьому дослідженні ми спираємось на погляди О. П. Саннікової і О. В. Кузнецової, які вважають, що поняття «адаптивність» включає в себе уявлення про індивідуальну властивість, що виявляється у здатності до внутрішніх (внутрішньоособистісних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, котрі направлені на збереження або відновлення рівноважних взаємовідносин особистості з мікро- і макросоціальним середовищем при змінах в її характеристиках [1; 9].

У науковій літературі в якості психологічних чинників адаптивності особистості розглядається широкий спектр індивідуально-психологічних властивостей, зокрема самоприйняття, комунікативна пластичність, низький рівень ригідності, психічна активність, емоційна стабільність, впевненість у собі, стресостійкість, інтернальний локус контролю, товариськість, готовність до змін, схильність до ризику, авантюризм, цілеспрямованість і наполегливість [1, 4, 5, 7]. Сукупність цих характеристик забезпечує здатність особистості ефективно функціонувати в умовах соціального середовища, гнучко реагувати на його вимоги та підтримувати внутрішню рівновагу.

Водночас особливого значення набувають ті властивості, що безпосередньо пов'язані з процесами міжособистісної взаємодії. У цьому контексті дедалі більшої уваги дослідників привертає соціальний інтелект як інтегративна когнітивно-особистісна здатність, що забезпечує розуміння поведінки інших людей, інтерпретацію соціальних ситуацій, прогнозування розвитку міжособистісних взаємин і вибір адекватних стратегій взаємодії. Це дозволяє припустити, що соціальний інтелект може позитивно впливати на соціально-психологічну адаптацію особистості та розглядатися в якості психологічного чинника соціальної адаптивності особистості.

Проблемі соціального інтелекту приділяла увагу низка вітчизняних та закордонних науковців. Загалом, в закордонній психології проблема соціального інтелекту висвітлена в працях Г. Айзенка, Г. Гарднера, Дж. Гілфорда, Г. Олпорта, Е. Торндайка, Р. Стернберга та ін. [2; 3]

Поняття «соціальний інтелект» сформувалося в межах багатофакторних теорій інтелекту. У 1920 році Е. Thorndike виокремив три відносно самостійні види інтелекту: абстрактно-логічний, соціальний і конкретний. Соціальний інтелект, за визначенням ученого, є здатністю «розуміти інших людей і діяти або вчиняти мудро щодо інших». Його провідною функцією вважається передбачення як власної поведінки, так і поведінки інших осіб у соціальних ситуаціях [10].

Подальшого розвитку концепція соціального інтелекту набула у працях J. Guilford, який наприкінці 1950-х років створив перший надійний тест для його вимірювання. В основу цього тесту вченим було покладено розуміння соціального інтелекту як системи інтелектуальних здібностей, які не залежать від фактору загального інтелекту і прямо пов'язані з пізнанням поведінкової інформації. Так з'явилася інтегральна інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування й соціальної адаптації [8].

На сьогодні соціальний інтелект більшістю психологів розглядається як здатність «правильно розуміти поведінку людей», а також «здатність ефективно впливати на поведінку інших людей». Як зазначають науковці, ця здатність необхідна не тільки для успішної соціальної адаптації, але й для ефективної організації людської діяльності [2].

Постановка завдання. Отже, метою даної статті є виклад окремих результатів емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення соціального інтелекту як психологічного чинника соціальної адаптивності особистості.

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу наукових джерел уточнити сутність понять «соціальна адаптивність» і «соціальний інтелект».
2. Підібрати комплекс валідних і надійних психодіагностичних методик для вивчення показників адаптивності та соціального інтелекту.
3. Дослідити специфіку адаптивності осіб з різним рівнем соціального інтелекту.

Методи дослідження. Для вивчення психологічних особливостей соціальної адаптивності осіб з різним рівнем соціального інтелекту обрано такі психодіагностичні методики: методика

дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівена [8] і Тест-опитувальник соціальної адаптивності особистості О. П. Саннікової, О. В. Кузнецової [6].

Емпіричним дослідженням охоплено 84 здобувача вищої освіти віком від 18 до 20 років, які навчаються в Міжнародному університеті м. Одеса на факультеті іноземних мов, медіа та психології за спеціальністю «Психологія».

Статистична обробка здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми GNU PSPP for Windows. Зокрема, застосовано якісний (метод «асів») і метод «профілів») аналіз даних, метою якого є вивчення особливостей адаптивності, що представлена на рівні формально-динамічних та якісних ознак, у осіб з різним рівнем соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що у даній статті представлено результати якісного аналізу емпіричних даних. Водночас на попередньому етапі дослідження, із застосуванням кількісного (кореляційного) аналізу, було виявлено численні статистично значущі додатні взаємозв'язки між компонентами соціальної адаптивності та соціального інтелекту, переважно на високому рівні значущості ($p \leq 0,01$). Отримані

результати стали підґрунтям для переходу до наступного етапу дослідження, якісного аналізу, спрямованого на вивчення особливостей проявів соціальної адаптивності у осіб із різним рівнем соціального інтелекту.

Так, на основі отриманих емпіричних даних із застосуванням методів якісного аналізу (метод «асів») та з урахуванням ступеня вираженості інтегрального показника соціального інтелекту з основної вибірки було виділено дві групи осіб: групу осіб із високим рівнем соціального інтелекту (група CI+) та групу осіб із низьким рівнем соціального інтелекту (група CI-). Далі, з метою виявлення специфіки проявів соціальної адаптивності в осіб із різним рівнем соціального інтелекту для кожної з вищезазначених груп було побудовано профілі адаптивності із використанням методу «профілів».

На рис. 1 зображені профілі адаптивності осіб з високим та низьким рівнем соціального інтелекту. На вісі абсцис позначені показники соціальної адаптивності. На вісі ординат – ступінь їх виразу в процентилях. Через точку – 50-й перцентиль проходить середня лінія ряду. Числові значення показників – це середні арифметичні значення показників у кожній із

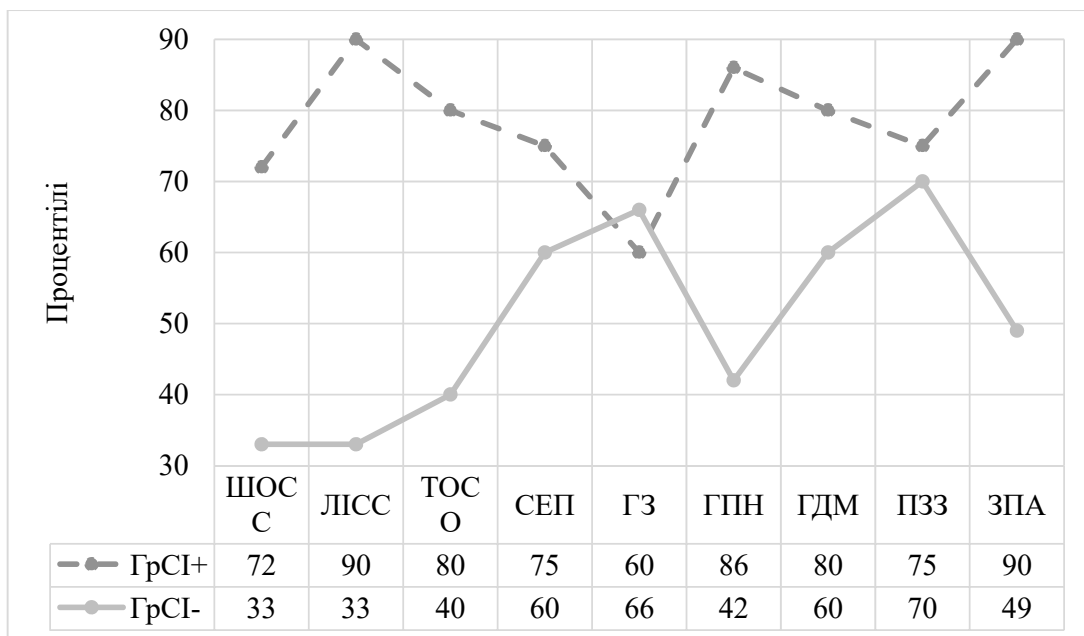

Рис. 1. Профілі соціальної адаптивності груп осіб з різним рівнем соціального інтелекту

Примітка: 1) ГрCI+ (N=20) – група осіб з високим рівнем соціального інтелекту; ГрCI- (N=18) – група осіб з низьким рівнем соціального інтелекту; 2) умовні позначення показників соціальної адаптивності: ШОСС – широта охоплення сигналів соціуму; ЛІСС – розуміння ієрархизації сигналів соціуму; ТОСО – точність орієнтації в соціальних очікуваннях; СЕП – стійкість емоційного переживання; ГЗ – готовність змінюватися; ГПН – готовність до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач; ГДМ – готовність до вчинення дій, спрямованих на досягнення цілі; ПЗЗ – показник загальної задоволеності, ЗПА – загальний показник адаптивності.

виділених груп. Інтерпретація отриманих показників здійснюється таким чином. Значення, що знаходяться вище середньої лінії ряду, свідчать про високий рівень соціальної адаптивності. Водночас значення, наближені до додатного полюсу, відображають виражений ступінь прояву відповідного показника. Натомість показники, що розташовані нижче середньої лінії та наближаються до від'ємного полюсу, вказують на низький або недостатньо виражений рівень соціальної адаптивності.

Порівняльний аналіз конфігурацій психологічних профілів та їх розташування відносно середньої лінії ряду свідчить про те, що кожна з досліджуваних груп вирізняється унікальним якісно-кількісним поєднанням досліджуваних психологічних показників. Так, профіль групи осіб із високим рівнем соціального інтелекту характеризується вищими значеннями за всіма показниками соціальної адаптивності порівняно з групою осіб із низьким рівнем соціального інтелекту, показники якої переважно розташовані нижче середньої лінії ряду.

Для більш детального вивчення характеристик груп осіб із різним рівнем соціального інтелекту проведено ранжування показників адаптивності за ступенем їхнього відхилення від середньої лінії ряду (табл. 1).

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що представники групи осіб з високим рівнем соціального інтелекту (ГрСІ+) характеризуються більш вираженими показниками соціальної адаптивності, що проявляється у високих значеннях загального показника адаптивності (ЗПА+). Це свідчить про високий рівень сформованості адаптаційного потенціалу та відсутність схильності до суттєвих труднощів у процесі пристосування до змінюваних умов соціального середовища. Отже, ми бачимо, що високий рівень соціального інтелекту сприяє ефективності включення особистості у нові види діяльності та соціальні групи,

сприяє формуванню відчуття психологічного комфорту навіть у незнайомих або нестабільних ситуаціях.

Високі показники за шкалою розуміння ієрархізації сигналів соціуму (ЛІСС+) свідчать про здатність таких осіб виокремлювати найбільш значущі соціальні сигнали, адекватно інтерпретувати ситуацію та визначати її сутнісні характеристики. Це забезпечує усвідомленість і продуманість адаптаційної поведінки, яка ґрунтується на аналізі соціального контексту.

Значущими є також високі значення за шкалою готовності до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач (ГПН+), що відображають здатність особистості активно діяти у складних ситуаціях, долати труднощі та трансформувати несприятливі обставини у досвід. Це свідчить про наявність конструктивних копінг-стратегій і орієнтацію на подолання, а не уникнення проблем.

Високі показники за шкалою точності орієнтації в соціальних очікуваннях (ТОСО+) підтверджують здатність осіб з високим рівнем соціального інтелекту адекватно розуміти вимоги соціального оточення, прогнозувати поведінку інших людей і результати власного впливу. Водночас орієнтація на соціальні очікування поєднується з автономністю поведінки, що свідчить про зрілість особистості та здатність до самостійного прийняття рішень.

Результати за шкалою готовності до вчинення дій, спрямованих на досягнення цілі (ГДМ+) вказують на високий рівень цілеспрямованості, організованості, саморегуляції та продуктивності діяльності. Такі особи здатні ефективно реалізувати поставлені цілі, навіть в умовах невизначеності, що є важливим показником адаптивності.

У свою чергу, представники групи осіб з низьким рівнем соціального інтелекту (ГрСІ-) характеризуються зниженими показниками соціальної адаптивності, що проявляється у недостатній

Таблиця 1

Домінуючі показники адаптивності груп осіб з різним рівнем соціального інтелекту

Ранг	Групи осіб з різним рівнем соціального інтелекту	
	ГрСІ+	ГрСІ-
1	ЛІСС+ розуміння ієрархізації сигналів соціуму ЗПА+ загальний показник адаптивності	ШОСС- вузькість охоплення сигналів соціуму; ЛІСС- нерозуміння ієрархізації сигналів соціуму
2	ГПН+ готовність до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач	ТОСО- неточність орієнтації в соціальних очікуваннях
3	ТОСО+ точність орієнтації в соціальних очікуваннях; ГДМ+ готовність до вчинення дій, спрямованих на досягнення цілі	ГПН- неготовність до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач

сформованості адаптаційних механізмів та труднощах ефективного функціонування в умовах соціального середовища. Низькі значення за шкалою вузькості охоплення сигналів соціуму (ШОСС-) вказують на обмеженість сприйняття соціальної інформації. Такі особи фіксують увагу лише на окремих аспектах ситуації, ігноруючи інші, у тому числі об'єктивно значущі. Це зумовлює фрагментарність уявлення про соціальну ситуацію, що ускладнює її адекватне розуміння та оцінювання. Зокрема, вони можуть зосереджуватися переважно на власних переживаннях або окремих елементах взаємодії, не враховуючи ширшого контексту.

Низькі показники за шкалою нерозуміння ієрархізації сигналів соціуму (ЛІСС-) свідчать про труднощі в аналізі соціальних ситуацій, нездатність виокремлювати суттєві чинники та встановлювати їх значущість. У ситуаціях змін або невизначеності такі особи часто переживають розгубленість, тривалий час не можуть зорієнтуватися в обставинах, не розуміють причин подій і не здатні адекватно оцінити ситуацію. Відсутність здатності розрізняти головне і другорядне знижує ефективність їхньої адаптаційної поведінки.

Показники за шкалою неточності орієнтації в соціальних очікуваннях (ТОСО-) характеризують недостатню чутливість до соціального оточення. Такі особи не завжди розуміють емоційні стани, наміри та очікування інших людей, не здатні адекватно інтерпретувати соціальні сигнали, що ускладнює прогнозування взаємодії. Це нерідко призводить до неадекватних або недоречних поведінкових реакцій як у безпосередньому спілкуванні, так і в ширшому соціальному контексті, включаючи порушення соціальних норм.

Низькі значення за шкалою неготовності до скоєння конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач (ГПН-) відображають недостатню сформованість активних стратегій подолання труднощів. Представники цієї групи осіб не схильні до прогнозування розвитку подій, не здатні своєчасно запобігати невдачам, мають труднощі в організації власної діяльності та реалізації обраної стратегії поведінки. У результаті вони виявляють нижчий рівень ефективності у складних життєвих ситуаціях.

Отже, можна зазначити, що низький рівень соціального інтелекту пов'язаний із обмеженістю сприйняття соціальної інформації, труднощами її інтерпретації та прогнозування, а також недостатньою здатністю до регуляції поведінки в умовах міжособистісної взаємодії. Це зумовлює зниження

рівня соціальної адаптивності та ускладнює ефективне функціонування особистості в соціальному середовищі.

Таким чином, порівняльний аналіз профілів осіб із високим (грСІ+) та низьким (грСІ-) рівнями соціального інтелекту дозволив виявити суттєві відмінності у структурі та вираженості показників соціальної адаптивності. Зокрема, представники групи СІ+ демонструють високі значення загального показника адаптивності, що відображає їхню здатність до ефективного функціонування в умовах соціального середовища, гнучкого реагування на зміни та збереження емоційної стабільності. Натомість у групі СІ- показники адаптивності переважно розташовані нижче середнього рівня, що свідчить про наявність труднощів у процесах соціальної взаємодії та пристосування.

Висновки.

1. Теоретично встановлено, що адаптивність особистості характеризує її здатність до внутрішніх і зовнішніх перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємин особистості з мікро- і макросоціальним середовищем при змінах в його характеристиках.

Соціальний інтелект розглядається як інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає успішність спілкування і соціальної адаптації. Зазначено, що соціальний інтелект проявляється в спілкуванні, спільній діяльності та груповій взаємодії.

2. Досліджено специфіку прояву адаптивності в осіб із різним рівнем соціального інтелекту. Для емпіричного дослідження застосовано методику дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівена і Тест-опитувальник соціальної адаптивності особистості О. П. Саннікової, О. В. Кузнецової.

3. На основі якісного аналізу емпіричних даних вивчено специфіку адаптивності в осіб із різним рівнем соціального інтелекту. Встановлено, що особи з високим рівнем соціального інтелекту характеризуються розвиненим розумінням соціальних ситуацій, точністю орієнтації в соціальних очікуваннях і здатністю до конструктивного подолання труднощів, що забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію. Натомість для осіб із низьким рівнем соціального інтелекту притаманні обмеженість сприйняття соціальної інформації, труднощі її інтерпретації та недостатня готовність до ефективної регуляції поведінки. Отримані результати підтверджують, що соціальний інтелект виступає важливим психологічним чинником соціальної адаптивності особистості.

4. Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому аналізі взаємозв'язків і взаємовпливу показників соціального інтелекту з широким спектром індивідуально-психологічних характеристик особистості, зокрема в контексті забезпечення соціальної адаптивності. Важливим прикладним напрямом досліджень є розробка та апробація психологічних програм, орієнтованих на розвиток соціального інтелекту та соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Список літератури:

1. Кузнєцова О.В. Смыслові маркери особистісної адаптивності. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 177–183. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.29>
2. Матеюк О., Суходоля Ю. Соціальний інтелект: історія виникнення, динаміка точок зору на його сутність та зміст. *Науковий журнал «Психологічні травелогі»*, 2023. № 1 С. 116–127. <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-12>
3. Любочкіна Г.О. Соціальний інтелект в структурі загальної інтелектуальної обдарованості: історико-психологічний аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Том 35 (74), № 2. С. 12–17. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/03>
4. Меленчук Н.І. Специфіка адаптивності осіб з різною авантюристією. *Проблеми сучасної психології особистості. Диференціально-психологічні виміри особистісного самоздійснення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Одеса: ВМВ, 2019. С. 12–19.
5. Меленчук Н.І., Синенко О.І. Адаптивні можливості осіб з різним рівнем життєстійкості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 34 (73) № 2, 2023. С. 6-12. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.2/02>
6. Саннікова О. П., Саннікова А. О. Сценічні бар'єри: диференціально-психологічний підхід. Монографія. Одеса: ВМВ, 2014. 238 с.
7. Савуляк В. О., Бакун К. О. Вікові особливості взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації та розвитку соціального інтелекту (на матеріалі дослідження школярів). *Психологія : реальність і перспективи* : зб. наук. праць РДГУ. 2018. Вип. 11. С. 129–134. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi11.23
8. Guilford J. P. Is some creative thinking irrational? *Journal of creative behavior*, 1982. Vol. 16 (3). P. 151–154.
9. Sannikova O., Kuznetsova O. Adaptivity as the integral phenomenon: empirical verification. *Наука і освіта*. 2018. № 3. P. 37–35. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-4>
10. Thorndike E. L. Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 2009. № 140. P. 227–235.

Melenchuk N. I. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PERSONALITY ADAPTABILITY: THE ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE

The article presents the results of a theoretical and empirical study of psychological factors of personality adaptability, in particular the role of social intelligence in the structure of social adaptability. The relevance of the development of the problem is associated with the increasing requirements of modern society for the level of social adaptability of the individual and the growing importance of social intelligence as a factor of effective interpersonal interaction.

The role of social intelligence as an important psychological factor that ensures the effectiveness of interpersonal interaction and contributes to the manifestation of adaptive properties of the individual is theoretically substantiated. It is noted that social adaptability is considered as an integrative characteristic that reflects the ability of the individual to function effectively in the conditions of the social environment.

The empirical study was carried out using the methodology of social intelligence diagnostics by J. Guilford, M. Sullivan and the Test-questionnaire of social adaptability of the individual by O. Sannikova, O. Kuznetsova. The sample of the study was made up of higher education students aged 18 to 20, studying in the specialty "Psychology".

The results of qualitative data analysis are presented, on the basis of which the specifics of adaptability of individuals with high and low levels of social intelligence were studied. It was established that individuals with a high level of social intelligence are characterized by more pronounced indicators of social adaptability, in particular, a developed understanding of the hierarchization of signals of society, accuracy of orientation in social expectations and the ability to constructively overcome difficulties. In contrast, individuals with a low level of social intelligence are characterized by limited perception of social information, difficulties in its interpretation and insufficient effectiveness of adaptive behavior.

The results obtained confirm the significant role of social intelligence in the structure of social adaptability of the individual and allow us to consider it as a factor of effective social interaction.

Keywords: *social intelligence, factors, adaptability, interpersonal interaction, social competence, qualitative analysis, personality.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026